

УДК 502.4 (477.51)

Ю.О. КАРПЕНКО, С.О. ПОТОЦЬКА

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
Україна, 14013 м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ БОТАНІЧНИЙ САД: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, РОЗВИТКУ, ЗАНЕПАДУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

На основі аналізу архівних матеріалів висвітлено діяльність Чернігівського обласного ботанічного саду в період його існування (1946–1963). Наведено основні причини та етапи його занепаду і знищення. Ця природоохоронна територія потребує відновлення в статусі регіонального ландшафтної парку та частково — ділянок ботанічного саду в перспективі.

Ключові слова: ботанічний сад, місто Чернігів, «Ялівщина», інтродукція, дендрофлора.

На основі вивчення матеріалів Державного архіву Чернігівської області, архівної справи В.М. Бугославського, вченого-лісовода, одного із засновників ботанічного саду в Чернігові, обласних і міських природоохоронних служб досліджено історію створення, розвитку та занепаду Чернігівського обласного ботанічного саду. Автори наводять ретроспективну історію Чернігівського обласного ботанічного саду, дотримуючися мови оригіналу документів [3].

У протоколі «совещания при Черниговском Облисполкоме от 8 декабря 1944 года по вопросу об организации в г. Чернигове Государственного Ботанического Сада» згадується про «...организацию в г. Чернигове Государственного Ботанического Сада с практическим уклоном в целях освоения новых полезных растений в сельском, лесном, коммунальном и других отраслях народного хозяйства Черниговской области и других смежных ней областей...». У пп. 2, 3, 5 протоколу зазначено:

«... 2. Считать возможным отвести под ботанический сад площадь городских земель урочище «Еловщина» свыше 200 га и участок на восток от стадиона между р. Десна и ул. Революции, площадью примерно 50 га.

3. Просить облисполком возбудить ходатайство перед СНК УССР о разрешении организации вышеуказанного ботанического сада и предложит Украинской Академии Наук предусмотреть в плане работы на 1945 год осуществление закладки государственного ботанического сада в г. Чернигове...

5. Горкомунхозу учесть при различном проектировании и строительстве передачу под ботанический сад двух указанных земельных участков».

У 1945 р. «Исполком Черниговского областного совета депутатов трудящихся и Бюро КП/бУ 27 марта 1945 г. принял Постановление об организации областного Ботанического сада. Под сад были выделена территория на северной окраине г. Чернигова — урочище «Еловщина», на левом берегу р. Стрижень.... Большая половина выделенного участка в 43 га занята сосновыми и, частично, березовыми насаждениями. Сосна посадки 1924 г. и береза посадки 1936–1938 гг.».

У 1946 р. площа Чернігівського ботанічного саду становила 170 га, а його колекція нараховувала 480 видів рослин та 720 сортів декоративних рослин, сад мав 3 відділи.

В архівному документі «Справка о состоянии работы и направлениях развития на

период 1950–1955 гг. Черниговского областного ботанического сада» згадано основні відділи ботанічного саду (розділ «Проведение научно-производственной деятельности»): «отдел флоры и растительности (куда входит лесопарк и дендрарий); отдел новых и перспективных плодовых и с/х культур в составе плодового сада, виноградника, опытно-показательных и селекционных участков зерновых, огородных, бахчевых, технических, кормовых, лекарственных, почвоукрепляющих и лугопастбищных культур; отдел декоративного садоводства и цветоводства (в составе колхозного парка, розария, коллекции цветов однолетников и многолетников и цветочного семеноводства); отдел репродукционно-коллекционный (куда будут входить плодовые и лесодекоративные питомники); отдел закрытого грунта (оранжерея, теплицы, парник, вегетационная долина)».

Як згадує В.М. Бугославський, один із засновників ботанічного саду, «Облсполком отдал для организации сада около 200 га, в т.ч. около 90 га лесных насаждений — лесопитомник площадью 35 га, песчаных площадей — 25 гектаров и все это в одном контуре «Еловщины», и в отдельном участке в пойме р. Десна — 50 га. Эти земли представляли собой, благодаря разнообразию форм рельефа и местоположения, все типичные растительные условия Украинского Полесья. Осуществление основной задачи сада — работы над изучением флоры Полесья с целью ее обогащения путем внедрения новых, экзотических, ценных пород и разработки практических способов улучшения культуры наших местных пород, главным образом, лесных... Естественная обстановка Сада представляет собой на редкость живописный уголок природы, любимое место отдыха трудящихся. В Ботаническом Саду уже в готовом виде дано то, что с таким трудом было искусственно создано в знаменитом Тростянецком дендропарке. Меняющиеся на каждом шагу виды (рельефы): склоны, обрывы, овраги, возвышенности, низменности, полянки, опушки,

открывающаяся панорама города, логовины, балки, похожие на зеленые ущелья — и это все в «черте города», полная иллюзия горной местности. Черниговский Ботанический Сад — единственное учреждение такого типа на Левобережном Полесье».

Щодо завдань створеного Чернігівського ботанічного саду передбачалося таке: «при основании Сада предполагалось в лесопитомнике выращивать посадочный материал для распространения в области. На песчаных, не покрытых древесной растительностью частях отведенной территории, проектировали заложить показательные участки по закреплению песков, оврагов, по освоению песков путем создания на них виноградников, на пойменном участке намечено было посадить водоохранный пойменный лес, среди лесного массива должно было быть создано научно-исследовательскую базу Сада, дендрарий, оранжереи, опытные участки и пр...». Упродовж 1956 р. закладено липову, березову, горобинову, катальпову, туєву та інші ландшафтні композиції. За цей рік реалізовано 453 тис. декоративних, плодово-ягідних та деревно-чагарникових рослин. У травні 1956 р. на базі Чернігівського обласного ботанічного саду створено міський ботанічний сад, який фактично поклав початок руйнації цієї установи.

В.М. Богуславський в одному з листів згадує, що «причины грустной истории Черниговского Ботанического Сада лежат, по существу, вне сада, а в той атмосфере равнодушия, которая характеризует отношение руководящих органов к жизни и деятельности сада. Горсовет и «пальцем не пошевелил», чтобы упорядочить вопросы с помещением для конторы сада, его работников. Горсовет очень просто решает для себя этот вопрос «Сад не наш, а Облсполкома». В облсполкоме все так заняты более важными делами, и где уж тут до ботанического сада...».

Через відсутність доступних архівних матеріалів можна лише фрагментарно відновити подальшу історію ботанічного саду

в Чернігові. На жаль, архів самого ботанічного саду було загублено (або знищено) з невідомих причин. Жодного документа про ліквідацію ботанічного саду досі не знайдено, тобто територія урочища «Ялівщина» площею 170 га на 01.01.1964 р. мала природоохоронний статус, але нині вона зменшилась до 110 га (на 01.01.2009 р.). Територію Чернігівського ботанічного саду почали штучно ділити на функціональні зони і використовувати окремі новостворені підрозділи.

Фрагмент з архіву Чернігівської обласної інспекції державного комітету Ради Міністрів УРСР з охорони природи: «відповідно до списку, затвердженому облвиконкомом від 27 квітня 1964 р за № 236 «Заповідник «Еловщина»» розположен на северной окраине г. Чернигова на левом берегу р. Стрижень. По составу насаждений и рельефа местности это одно из красивейших и излюбленных мест отдыха трудящихся. Будучи в ведении бывшего ботанического сада, там высажено много ценных и красивых деревьев, кустов-экзотов. В заповеднике расположен горзеленхоз и пионерлагерь».

У лютому 1964 р. міський ботанічний сад було трансформовано в контору зеленого господарства. 28.03.1964 р. рішенням Чернігівського облвиконкому № 121 урочищу «Ялівщина» площею 83 га надано природно-заповідний статус — пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. З 10.06.1972 р. рішенням Чернігівської обласної ради цю площу було віднесено до категорії парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. 28.09.1989 р. рішенням Чернігівської обласної ради № 164 урочище «Ялівщина» як парк-пам'ятку (площею 83 га) внесено до переліку об'єктів природно-заповідного фонду в категорії лісового заказника місцевого значення площею 7,2 га. 23.03.1992 р. рішенням виконкому Чернігівської обласної ради № 56 з території лісового заказника «Ялівщина» вилучається 1га [4].

З вересня 1974 р. контору зеленого господарства перейменовано на радгосп «Деснянський». У травні 1975 р. цей радгосп розділено на РБУ «Зеленбуд» (догляд та посадки) та власне радгосп «Деснянський» (вирощування посадкового матеріалу — дерев, кущів, квітів). Нинішнє КП «Зеленбуд» є правонаступником РБУ «Зеленбуд». 20.06.1994 р. рішенням виконкому Чернігівської міської ради № 112 (п. 3–6) земельну ділянку оформлено на радгосп «Деснянський» квітково-декоративних культур. 18.03.1996 р. рішенням виконкому Чернігівської міської ради № 50 (п. 9) правонаступником радгоспу «Деснянський» стала КСП фірма «Квіти Чернігова». 19.11.2001 р. рішенням Чернігівської міської ради № 282 (п. 124) у зв'язку з припиненням діяльності КСП фірма «Квіти Чернігова» відповідно до статі 27 ЗКУ п. 3 було припинено право постійного користування земельною ділянкою площею 37,0473 га, яку було віднесено до земель запасу міста. 31.08.2006 р. рішенням Чернігівської міської ради 7-ї сесії 5-го скликання 18 га урочища «Ялівщина» передано у власність КСП фірма «Квіти Чернігова». У 2001 р. рішенням Чернігівської обласної ради райагролісгосп (ДП «Чернігіврайагролісгосп», смт Михайло-Коцюбинське) одержав частину урочища загальною площею 15,6 га. На частині цієї території створено садове товариство «Ветеран». На території урочища «Ялівщина» з 1982 р. розташовано агробіологічну станцію Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка та Чернігівського обласного педагогічного ліцею (площа 2,6 га), на якій зібрано колекцію деревних, чагарникових і трав'янистих рослин природної та інтродукованої флори, котра нараховує понад 1000 видів, підвидів і культурварів. Видовий склад дендрофлори урочища «Ялівщина» представлений 101 видом (50 родів, 31 родина, 2 відділи).

У 2005 р. Громадською Радою при Держуправлінні екології та природних ресурсів у Чернігівській області було визначено,

що найбільш раціональним шляхом збереження урочища «Ялівщина» є надання йому категорії природно-заповідного об'єкта в статусі регіонального ландшафтного парку (РЛП). РЛП введені Законом України «Про природно-заповідний фонд України» у 1992 р. і є природоохоронними рекреаційними установами місцевого або регіонального значення [1, 2]. Завдання РЛП: збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів; забезпечення умов для організованого відпочинку населення. РЛП виступатиме як екологічне та біоенергетичне ядро території, центр збереження біорізноманіття, унікальних комплексів, які перебувають у природному чи напівприродному стані. РЛП дає змогу взаємоузгодити громадські, державні та приватні інтереси, всебічно врахувати особливості даної місцевості, перспективи соціального розвитку території. Створення нормативно-правової бази рекреаційної діяльності дасть можливість надавати рекреаційні послуги населенню, розвивати екологічний, зелений, історичний туризм, відновити окремі ботанічні ділянки ботанічного саду, на території тепличного комплексу відтворити колекції, створити умови для розмноження і відтворення деревних рослин. Така діяльність поліпшить санітарний стан урочища «Ялівщина» та вирішить проблему очищення території від засмічення, а головне — збереже від деградації ландшафти та рослинні угруповання. Фахівцями були підготовлені та зібрані всі необхідні документи відповідно до чинного законодавства. В лютому 2007 р. громадська організація «ПЕК з проблем Ялівщини» звернулась з клопотанням до відповідних органів про надання урочищу «Ялівщина» заповідного статусу.

Сучасна природно-заповідна мережа Чернігівської області (станом на 01.01.09) включає об'єкти 8 категорій: 2 національні природні парки (40 701,0 га), 1 регіональний ландшафтний парк (78 753,9 га), 11 заказників загальнодержавного значення

(9326 га), 429 заказників місцевого значення (104 112,5 га), 7 пам'яток природи загальнодержавного значення (297 га), 130 пам'яток природи місцевого значення (551,97 га), 1 дендрологічний парк загальнодержавного значення (204,7 га), 1 дендрологічний парк місцевого значення (11,9 га), 1 зоологічний парк загальнодержавного значення (9 га), 1 парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (40 га), 18 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (332,9 га), 52 заповідних урочища (7549,2 га). Разом — 654 об'єкти (251 890,1 га, відсоток заповідності — 7,6 %) [4]. Категорія «ботанічний сад» у сучасній природно-заповідній мережі Чернігівської області відсутня, її слід поновити з урахуванням умов і можливостей території урочища «Ялівщина» та зусиль ботанічної і природоохоронної громади та науковців регіону.

Урочище «Ялівщина» відіграє важливу роль у підтриманні стабільності екосередовища м. Чернігова та має ландшафтно-біоконсерваційне, біоміграційне, біоінформаційне, екомодельне, соціальне, культурно-освітнє та пізнавальне значення.

1. Андрієнко Т.Л., Клецов М.Л., Прядко О.І. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення. — К.: 1996. — 55 с.

2. Байрак О.М. Оцінка ботанічної цінності природно-заповідних територій Лівобережного Придніпров'я // Заповідна справа в Україні. — 1999. — Вип. 1–5. — С. 13–20.

3. Державний архів Чернігівської області. — Ф. 950. — Оп. № 4. — Спр. № 238. — Арк. 9, 12; Ф. Р. 1990. — Оп. № 1. — Спр. № 199. — Арк. 18; Ф. Р. 951. — Оп. № 1. — Спр. № 14. — Арк. 7; Ф. Р. 5075. — Оп. № 1. — Спр. № 301. — Арк. 20, 23; Ф. Р. 15. — Оп. № 1. — Спр. № 210. — Арк. 7–10; Ф. Р. 5036. — Оп. № 4. — Спр. №№ 446, 410, 879, 1314.

4. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під заг. ред. к. б. н., доц. Ю.О. Карпенка. — Чернігів, 2002. — 240 с.

Рекомендував до друку М.І. Шумик

Ю.А. Карпенко, С.А. Потоцкая

Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко, Украина, г. Чернигов

ЧЕРНИГОВСКИЙ ОБЛАСТНОЙ БОТАНИЧЕСКИЙ САД: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ, РАЗВИТИЯ, УПАДКА И ВОССТАНОВЛЕНИЯ

На основе анализа архивных материалов освещена деятельность Черниговского областного ботанического сада в период его существования (1946–1963). Приведены основные причины и этапы его упадка и уничтожения. Эта природоохранная территория нуждается в восстановлении в статусе регионального ландшафтного парка и частично — участков ботанического сада в перспективе.

Ключевые слова: ботанический сад, город Чернигов, «Еловщина», интродукция, дендрофлора.

Yu.O. Karpenko, S.O. Pototska

T.G. Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, Ukraine, Chernihiv

CHERNIHIV REGIONAL BOTANICAL GARDEN: HISTORY OF ITS FOUNDATION, DEVELOPMENT, DECLINE AND RESTORATION

On the basis of the analysis of archival materials activity of the Chernigov regional botanical garden in its existence (1946–1963) is shined. The main reasons and stages of its decline and destruction are given. This nature protection territory needs restoration of landscape park in the status of regional landscape park and partially — sites of a botanical garden in the long term.

Key words: botanical garden, city Chernigov, «Yalovschina», introduction, dendroflora.